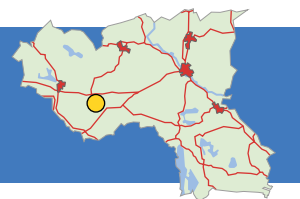

Träthult

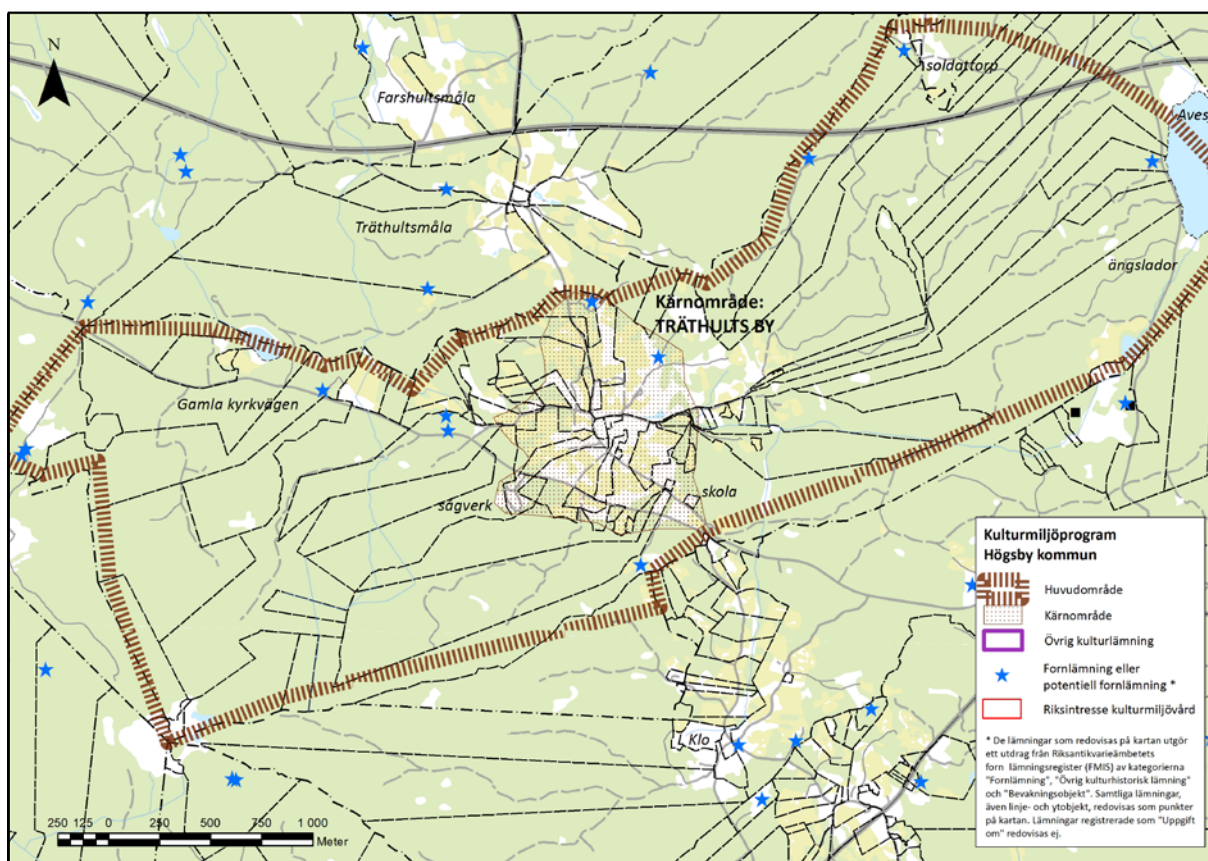

Det finns ovanligt många ladugårdar och ekonomibyggnader bevarade centralt i byn.

Träthult

Områdesbeskrivning

Karta över huvudområdet. Huvudområden är områden med höga kulturhistoriska värden. De bidrar till förståelsen för kärnområdena, genom att belysa ortens landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling. Kärnområden är områden med särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.

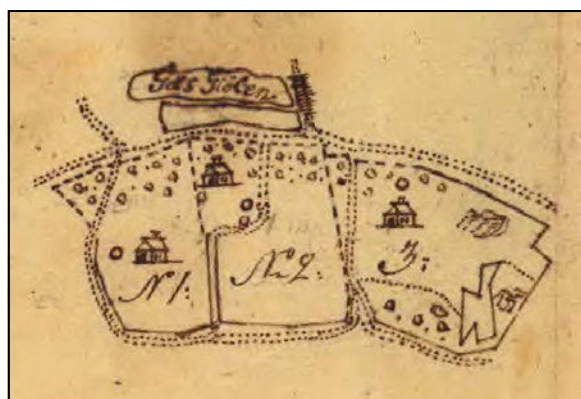
Bebyggelsen i byn Träthult framstår framförallt vara uppförd under 1800-talet och tidigt 1900-tal, varav en del välbevarad. Det finns många bevarade ekonomibyggnader, vilket bitvis ger en ålderdomlig prägel. I byn finns ett välbevarat skolhus och fyra ängslador. Byns gamla inägor är i stort grupperade i en norra och en i södra del, med bebyggelsen spridd utmed vägarna. Ett par gårdar ligger kvar på den medeltida bytomten. Byn omges av ett småskaligt landskap av oskiftad karaktär med många agrara lämningar

i form av stenmurar, odlingsrösen och enstaka trögärdesgårdar. Stora hagmarker omger byn. Centrala delen av byn Träthult är klassad av Länsstyrelsen (1997) som värdefull naturmiljö, klass I.

Träthult är en by belägen i ett småkuperat landskap söder om väg 37 och är en av skogsbygdens större byar. Träthult är en långsträckt, men ändå förhållandevis väl samlad by. Odlingslandskapet är med tanke på byns storlek relativt småskaligt,

vilket kan bero på den bitvis ålderdomliga ägoindelningen.¹ Den äldsta åkermarken ligger alldeles norr samt söder om bykärnan.² 1800-talets nyodlingar återfinns framförallt västerut och mot norr. De agrara lämningarna i byn utgörs av flera vällagda stenmurar, enstaka trädgårdsgårdar och terrasseringar. I hagmarkerna finns ett stort antal odlingsrösen, medan de i åkermarken har mer av stentippskaraktär. I skogsmarkerna har det funnits flera våtmarker och kärr vars intilliggande fuktiga marker nyttjats för ängsslätter och senare även mossodlingar.³ Våtängarna och mossodlingarna nyttjas inte i samma utsträckning längre. Det finns dock flera bevarade ängslador (minst fyra, varav minst en brädlada och resten timrade) som vittnar om denna verksamhet och våtmarkernas stora ekonomiska betydelse i bondesamhället. Även ägodelning med smala remsor så att varje gård skulle ha tillgång till sjön Alvesjö, finns kvar som tecken på detta. Under tidigt 1900-tal skedde flera avstyckningar till så kallade lägenheter⁴ på byns marker; Ekhult, Björkslätt, Sjövik och Ilegölsmossen.

Byn har idag främst karaktär av bondby med få inslag av offentliga eller gemensamma byggnader. Skolan är dock exempel på en bygemensam angelägenhet. Skolhuset (1903) ligger intill byvägen mot Klo söder om byn och upplevs som en välbevarad kulturmiljö. I någon mån kan också byns soldat under 1800-talet ses som en gemensam angelägenhet. Träthults soldattorp ligger nordost om byn, på den norra sidan av Högsbyvägen. I byn, mellan Träthult och Klo, finns också en byggnad kvar från den gamla bysågen.

Utsnitt ur karta från 1743 visar de tre gårdarna på bytomten centralt i byn samt delar av det äldre vägnätet.

Den startade på 1930-talet som en gemensam bysåg där bönderna i byn turades om att såga. Verksamheten upphörde på 1960-talet. I samband med att bysågens verksamhet upphörde startade hemmansägare Karl-Olof Svensson en egen liten såg söder om byn, på en plats kallad Ekhult. Denna sågbyggand samt ett högt garage finns kvar. På 1970-talet byggde Karl-Olof en ny större och modernare sågverk precis intill den gamla. Bland annat köptes byggnader från Hornsö in och utrustades med sågutrustning. Sågen har moderniserats i olika omgångar och drivs vidare av sonen Anders Svensson.

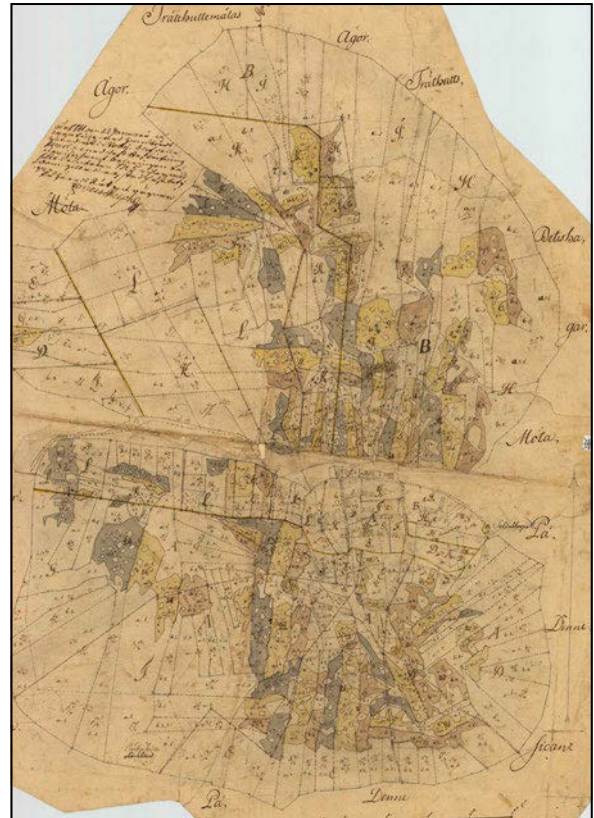
Byvägens sträckning från Träthultamåla i norr och vidare söderut mot Klo kan följas tillbaka till 1780-talets karta. Mitt i byn korsar vägen med en vägsträckning som passerar genom byn i väst-östlig riktning, vilken framstår vara ännu äldre och kan följas till det sena 1600-talet.

1 Byn storskiftades 1781. Byn bestod då av tre gårdar; Rusthållet om ett helt hemman med fem ägare, Östragården om ½ hemman med 2 ägare och Västragården om ½ hemman med två ägare. I samband med skiftet försågs ägarna med nya hustomter och markernas indelning sågs över. Efter 1780-talet har dock byn inte genomgått några andra skiftesreformer. År 1848 påbörjades en laga skiftesförrättning i byn, men den inställdes och torde därmed aldrig fått några konsekvenser i ägoindelningen. Jordbruksmarken är därför ännu indelad i mindre skiften, vilket sannolikt förstärktes ytterligare av 1800-talets hemmansklyvnigar, och upplevs därför ännu ha en bitvis oskiftad karaktär.

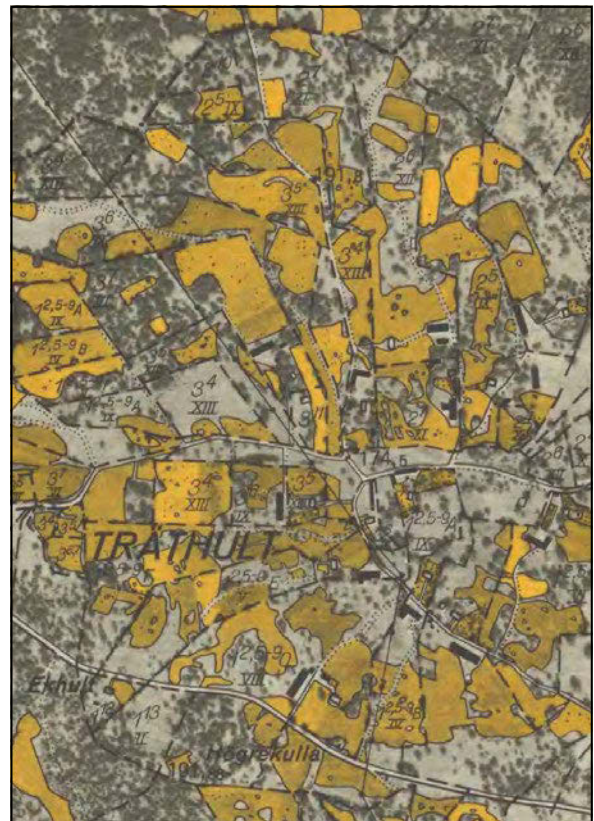
2 Åkermarken var 1689 indelad i det norra gårdet och det södra gårdet.

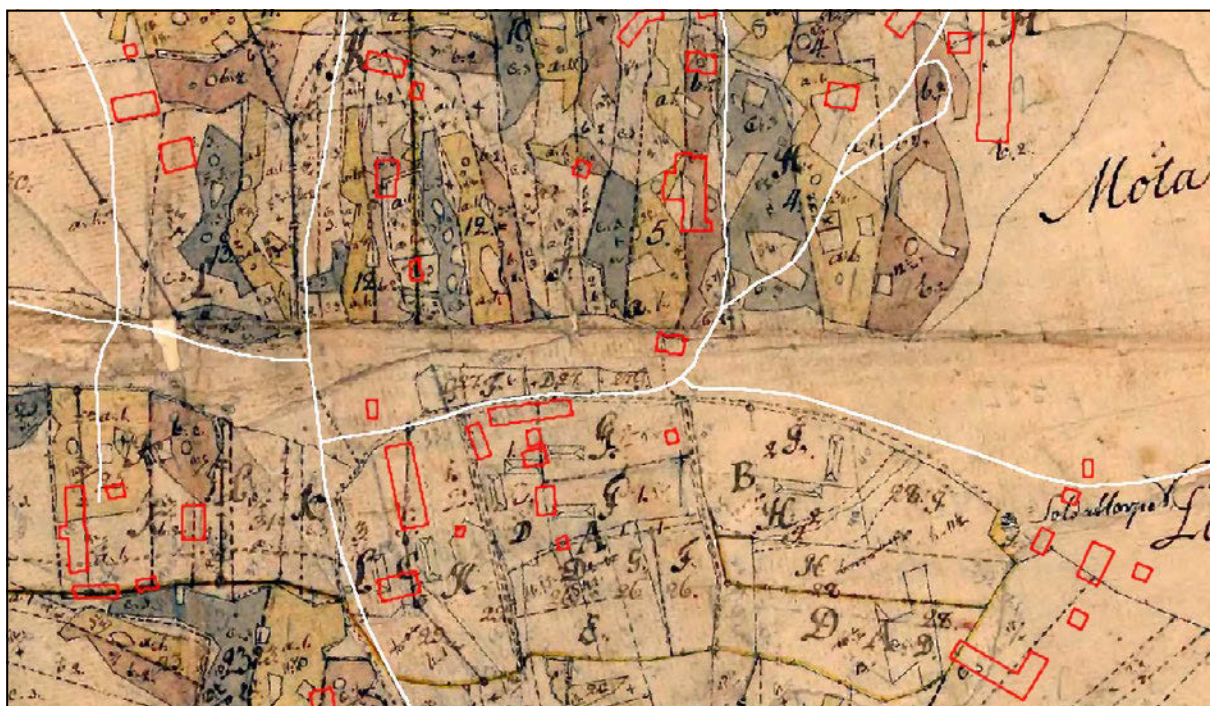
3 1781 fanns det mycket ängsmark i anslutning till de kärr som fanns på byns marker; Ilegölskärret, Qvarnkärret, Bjerkegäldskärret.

4 Lägenhet är ett litet frånstyckat ställe, ett bostadshus med uthus och en tomt men utan mark.

Kartan från 1689 (ovan vänster) är inte så korrekt som dagens karta, men det är ändå intressant att jämföra med kartorna från 1781 (ovan höger) och 1941 (höger). Åkrarna (grå) och ängarna (gröna) är viktiga för byns ekonomi och är därför noga redovisade. Det är påfallande att åkrar och ängar finns kvar på samma lägen än idag. Området i öst-västlig riktning mitt i byn är bygata/fägata/väg/allmänning, med gärdesgård omkring för att hindra boskap från att äta upp grödorna på inägorna. Denna vägsträcka, som västerut var kyrkvägen, finns kvar än idag (ibland något rätad). Dagens väg in till byn från norr är alltså yngre. I norra delen av byn syns tydligt samma form som omgärdar inägorna som på de båda andra kartorna. På 1600-tals kartan hägnas inägorna (åkrar och ängar) med en gärdesgård. På 1900-tals kartan återges samma form i dels byns gräns dels en mindre byväg. Husen ligger under både 1600-talet och 1700-talet samlade intill varandra mitt i byn. 1900-talets karta visar resultatet av skiftesreformerna, med gårdarna mer spridda.

En detalj ur kartan från 1781 visar hur de gamla bytomterna låg vid vägkorsningen mitt i byn. De röda markeringarna är dagens hus och de vita strecken dagens vägar. Byn är ett typiskt exempel på en by som skiftats, så att gårdarna idag ligger mer utspridda, ihop med de åkrar och marker som hör till. Det är också tydligt att delar av det gamla vägnätet är äldre än 1780-tal. På kartan ovan från 1689 finns redan dessa vägars ursprung. Det är i öst-västlig riktning vägarna går. Vägen norrut är yngre.

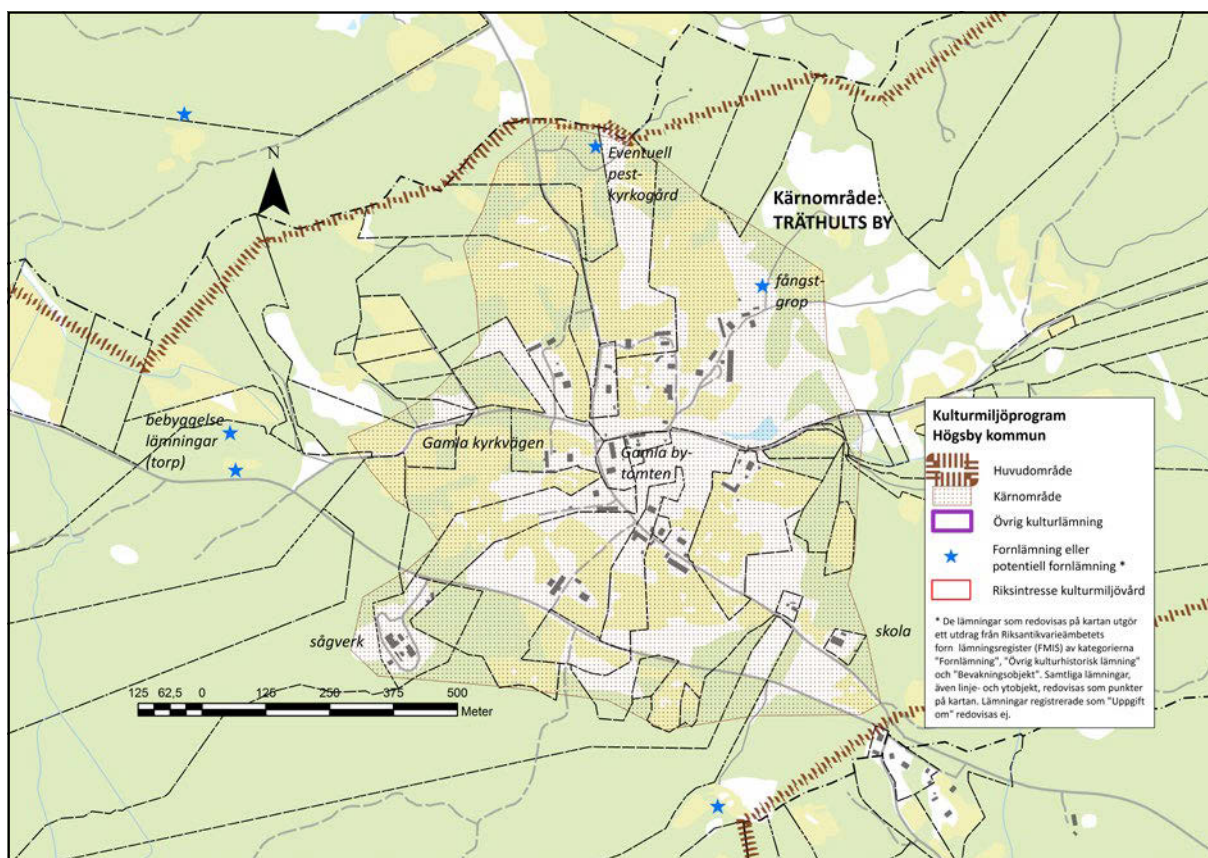
Detta är också kyrkvägen västerut mot Fagerhult. Söder om byn går "Fagerhultsvägen", som är en sentida vägsträckning från Fagerhult och vidare mot Ekebo och Högsby. Norr om byn passerar väg 37 som går mellan Växjö och Oskarshamn, via Åseda och Högsby. Vägen mellan Klo och Träthult är en kulturhistoriskt intressant vägsträckning. Vägen slingrar sig genom det öppna landskapet.

Träthult omnämns första gången i skrift år 1498 som "Traetthult".⁵ Bynamnens slutled betyder skog eller skogsdunge. Bynamn med slutändelsen "-hult" är vanliga i kommunen och förekommer av förklarliga skäl framförallt i skogstrakterna. Enligt vad som sägs i bygden var det lantmätaren som döpte byn till Träthult eftersom det bråkades vid storskiftet, men detta är troligen bara en skröna. På 1530-talet ingick byn i den södra fjärding-

en i Fagerhults socken. På 1560-talet fanns det två skattehemman och ett frälsehemman i byn. Den äldsta kartan över byn är en avmätning av byns marker från 1689. Tre hussymboler anger att byn då bestod av tre gårdar, tätt liggande på den gamla gårdstomten mitt i byn. Denna bytomten låg sydost om vägkorsningen mitt i byn, där det än idag finns två gårdar.

Fornlämningsbilden inom området är skral. Norr om byn finns en fångstgrop (RAÄ Fagerhult 226:1). Norr om byn finns ett område med fornlämningsliknade lämningar, vilket enligt tradition sägs ha fungerat som en pestkyrkogård (RAÄ Fagerhult 237:1). Övriga lämningar består av sentida bebyggelselämningar i form av husgrunder efter torp, vilka återfinns i skogsmarkerna väster och söder om byn (RAÄ Fagerhult 223:1, 224:1, 232:1).

⁵ Byn omnämns i sammanhanget att Arvid Trolle 1498 har en ödegård med det aktuella namnet, vilken räntade 6 örtugar.

Kärnområde Träthult

Klass 3

Skogsbondens landskap: Traditionella gårdar, med många bevarade ladugårdar och ekonomibyggnader. Odlingslandskap och minst fyra bevarade madhus (ängslador) och soldattorp.
Skogen som resurs: Sågverk och bysåg.

Vid vägen: Gamla kyrkvägen, äldre vägsträckningar, skolmiljö.

Byns gårdar ligger idag utmed vägarna i byn, men ändå samlade till bitvis täta bebyggelsemiljöer där ekonomibyggnaderna utgör en viktig del. Då storskifte genomfördes 1781 låg ännu byns all bebyggelse tätt samlad på den gamla bytomten centralt i byn. Det var efter 1780-talets skifte och till följd av flera hemmansklyvningar under tidigt 1800-tal som byn fick den nuvarande bebyggelsekaraktären. Många av mangårdsbyggnaderna i byn är uppförda under 1800-talet och

1900-talets första hälft. Mangårdsbyggnaderna i byn består främst av salsbyggnader med frontspiser och verandor, endast av några få enkel- och parstugor. Flera välbevarade mangårdsbyggnader finns i byn, men många är moderniserade och ombyggda. Ekonomibyggnaderna är överlag bättre bevarade. Ett tiotal ladugårdar är uppförda i skiftesverk (några med knuttimrade gavelknutar). Det finns även några ålderdomliga timrade uthus/bodar.

Betydelsefulla karaktärsdrag, områden och objekt

- Kärnområden som markerats på ovanstående karta.
- Bebyggelse som är traditionell, med bevarad karaktär och ursprungliga byggnadsdelar är viktiga. Mangårdsbyggnader i form av salsbyggnader från perioden ca 1890–1910-talet med typisk utformning, enstaka mangårdsbyggnader äldre än 1850-tal och ekonomibyggnader (ladugårdar, uthus, dass, stenkällare, bodar etc). Till traditionell bebyggelse hör också trädgårdar med staket, stolpar, grindar, grusgångar, fruktträd etc.
- Öppna åker-, hag- och betesmarker med stenmurar, röjningsrösen, trädgårdsgårdar och hamlade träd. Öppenheten och de gamla ägoindelningarna, med de smala skiftena vid sjön som särskilt intressant.
- Äldre vägsträckningar i området. Äldre, grusbelagda byvägar och deras sträckningar inom huvudområdet. Stenmurar, trädgårdsgårdar och hamlade träd i vägmiljön.
- Torpmiljöer och soldattorp.
- Karaktärsbyggnader som flera madhus, skola och såg.

Befintligt skydd

- Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). De får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning. Länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- Alla byggnader omfattas av varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen (PBL 8 kap 17 §). Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara dess kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).
- Särskilt värdefulla byggnader och områden får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Underhåll av kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnader ska utföras så att de särskilda värdena bevaras (PBL 8 kap 14 §).
- Värdefulla småmiljöer i jordbrukslandskapet, som till exempel åkerholmar, odlingsrösen, stenmurar och alléer, omfattas av biotopskydd enligt miljöbalken (MB 7 kap 11§). Det innebär att de inte får tas bort eller skadas.
- Odlingslandskapet kring Träthult är värderat som klass 1 i bevarandeprogrammet ”Odlingslandskapet i Kalmar län – Bevarandeprogram, Högsby kommun”, framtaget av Länsstyrelsen Kalmar län (1997).

Rekommendationer och förslag till skydd

- Ovan listade objekt, områden eller karaktärsdrag bör behållas, vårdas och tydliggöras.
- Kärnområdena är känsliga för förändringar och bör betraktas som kulturhistoriskt särskilt värdefulla bebyggelseområden enligt Plan- och bygglagen (PBL 8 kap 13 §). Fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Områdena och deras byggnader får förändras, men inte förvanskas. Vid lovgivning och planläggning bör antikvarisk hänsyn tas, vilket kan motivera att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.
- Det är önskvärt att planbestämmelser, d.v.s. detaljplan eller områdesbestämmelser, upprättas för alla kärnområden där bebyggelsens kulturhistoriska värden kan skyddas genom varsamhets- eller skyddsbestämmelser. I dessa bör en generell lovplikt införas för rivning, för åtgärder som avsevärt påverkar befintliga byggnadernas yttre, samt för åtgärder avseende eventuella ekonomibygnader.
- Huvudområdets öppna odlingslandskap har kulturhistoriskt bevarandeintresse. Åkerbruk, betesdrift samt skötsel av landskapselement i området bör främjas, i synnerhet i områden nära den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, fornlämningar och andra kulturhistoriskt värdefulla landskapselement som stenmurar och rösen.
- Gamla vägar inom huvudområdet bör värnas vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till. Grusvägar bör ej asfalteras eller ytterligare dras om.

Referenser

- Brunius, Jan & Olle Ferm, 1990, *Det medeltida Sverige, band 4 SMÅLAND: 2 Handbörd och Stranda*. Riksantikvarieämbetet.
- Erixon, Sigurd red, 1958, *Sveriges bebyggelse – landsbygden, Kalmar län II*. Bokförlaget Hermes AB.
- Modéer, Ivar, 1969, *Bynamnen*. Ur: Högsbyboken – Högsby, Långemåla och Fågelfors bygd och liv, del I. Högsby kommun.
- Odlingslandskapet i Kalmar län – bevarandeprogram. Högsby kommun*. 1995, Länsstyrelsen Kalmar län.
- Pettersson, Evald, 2004, *Fagerhults socken från forntid till nutid*. Fagerhults hembygdsförening.
- www.lantmateriet.se, historiska kartor.
- www.raa.se/fornsok, Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister Fornsök.
- Kalmar läns museums topografiska arkiv.
- Kalmar läns museums bildarkiv.
- Faktagranskat**
Anders Svensson.

Bilder Träthult

Gården längst i norr är en av de utskiftade äldre gårdarna, med ombyggt bostadshus.

Allan-Petter (egentligen Erland) bodde i gården vid backen, som därför fick hans namn.

Allan-Petters gård har idag traditionell mangårdsbyggnad (ca 1880), en parstuga i två våningar med öppen veranda, grind med stenstolpar, hamlade träd och tillhörande röd ekonomibygnad i traditionell 1900-talsstil.

På tomten finns också ett mindre hus som troligen var undantagshus, idag ett minne om levnadsförhållandena förr i tiden.

En av byns äldre gårdar och en gammal vägkorsning (något omdragen sedan 1700-talets karta), på en plats där det legat en gård minst sedan 1600-talet, troligen medeltida bytomt (bostadshus ca 1870, ladugård 1924).

Kyrkvägen mot väster.

En villa av ganska välbevarad 1940/50-talstyp mitt i byn, där det tidigare fanns en äldre mangårdsbyggnad, i ett läge som ursprungligen var åker.

En av de gårdar som skiftades ut från den gamla bykärnan. Mangårdsbyggnaden har förändrats sedan den byggdes. Frontspis, husets form och skorstenarna skvallrar dock om äldre mangårdsbyggnad. Trädgård med vårdträd och fruktträd är omgärdad med stenstolpar och staket.

Ekonomibyggnader och sidobyggnader.

De traditionella faluröda ladugårdarna byggda i skiftesverk har stor betydelse för upplevelsen och förståelsen av byn.

En välbevarad mangårdsbyggnad från cirka 1900, med vackra originalfönster och traditionell trädgård med trästaket och grind.

Även äldre men kraftigt ombyggda hus kan ha kvar äldre kulturhistoriskt intressanta delar, som ekonomibyggnader, uthus, trädgårdar, stenstolpar med vackra smidesgrindar och hamlade träd.

En av byns gårdar har en mangårdsbyggnad från sekelskiftet 1900 med handsmidd järngrind, samt en äldre timrad bod (till höger).

En av de gårdar som vid skiftet anlades utmed byvägen söder om gamla bykärnan. Flera olika ekonomibyggnader (ladugårdar) och en äldre timrad bod tätt utmed vägen bidrar till känslan av äldre tät bykärna.

Ladugården i skiftesverk, troligen påbyggd och tillbyggd i mitten av 1900-talet, är ett viktigt inslag i denna miljö.

Bevarade stenkällare är viktiga i kulturmiljöer. De bidrar till upplevelsen och förståelsen av äldre levnadsförhållanden. Potatisens betydelse är stor i landskapet, kosthållet och den svenska kulturen.

Byn från sydost.

Skolan är en av få byggnader i byn som tydligt tillkom som en gemensam angelägenhet. Idag ganska välbevarad.

En gård i nordöstra delen av byn.

En äldre gård i nordöstra delen av byn.

En tredje äldre gård i nordöstra delen av byn, med välbevarad mangårdsbyggnad och trädgård med stenstolpar och handsmidd järngrind.

Mangårdsbyggnad har tack vare sitt välbevarade originalskick höga kulturhistoriska värden.

Till denna gård hör också bevarade ekonomibygnader och hamlade träd.

Det är tydligt att byns bebyggelse sedan gammalt är lokaliserad på höjder, med våtmarker eller sjöar runt om.

En timrad ängslada, madhus, har högt kulturhistoriskt värde.

Utmed byns gamla väg österut ligger en ladugård/lada och gård på en av de ursprungliga bytomterna. De olika ålderdomliga byggnadstyperna, särskilt ladugården, bidrar i hög grad till en ålderdomlig känsla. Ladugårdar är viktiga för att människor idag och i framtiden bättre ska förstå levnadsförhållanden förr i tiden. T.h. höns hus.

Ladugården/ladan (ovan) i skiftesverk. Till gården hör också undantagshus, uthus, höns hus och ladugård.

Mangårdsbyggnad (ombyggd 1927) med bevarat äldre utseende.

Ladugård, uthus och garage till gården ovan.

Ladugård (1870-tal) som hör till gården ovan, samt stenröjda f.d. åkrar, åkerholmar med stenrösen och gamla ekar, i södra delen av byn.

En äldre timrad bod samt exempel på trögärdesgård från byn.

Många äldre gårdar, mangårdsbyggnader, vägar och vägnät tillsammans med odlingslandskapet ger ett intryck av traditionell småländsk by på landet, med höga kulturhistoriska värden.

Äldre åkrar i byns norra del, med tecken på både äldre och yngre stenröjningar, hålls öppna än idag.

Äldre odlingsrösen i äldre ängsmark i byns norra del.

En utskiftad gård i sydvästra delen av byn.

Samma gård som ovan.

Anders Svenssons såg.

Sågverket, Anders Svenssons såg.

Karl Olof Svenssons första mindre såg med truckhus.